

Zbiory kulturowe w Pienińskim Parku Narodowym

Cultural collection at the Pieniny National Park

JOANNA KOZIK

Pieniński Park Narodowy, ul. Jagiellońska 107 B, 34-450 Krościenko n.D.

Abstract. This article describes the cultural collection at the Pieniny National Park, focusing on its history, the ways of acquiring objects and their inventory, methods of storage as well as their restoration. The article also presents the number of items collected by April 2010.

Key words: Pieniny, ethnography, archaeology, graphics

WSTĘP

Zgodnie z Ustawą o ochronie przyrody z dn. 16 kwietnia 2004 r.¹, stanowiącą podstawę działalności parków narodowych w Polsce, jednym z celów Pienińskiego Parku Narodowego (PPN), oprócz troski o zachowanie wartości przyrodniczych, winna być także ochrona walorów krajobrazowych w jego granicach. Za walory krajobrazowe uznaje się wartości ekologiczne, estetyczne lub kulturowe chronionego obszaru.

Pieniny to rejon niezwykle zróżnicowany pod względem kulturowym, zbiegały się tu bowiem granice kilku grup etnograficznych: dominujących Górali Pienińskich, Górali Spiskich, Podhalańskich, Sądeckich i Rusinów Szlachtowskich. Jednocześnie kulturę tego terenu kształtowały liczne narodowości – przede wszystkim Polacy, Słowacy i Rusini, ale też Niemcy, Żydzi oraz Romowie. Współistnienie i przenikanie się różnych kultur na przestrzeni wieków miało znaczący wpływ na życie mieszkańców Pienin i uwidoczniło się w wielu dziedzinach, takich jak sposób

gospodarowania, rzemiosło, zwyczaje czy strój. Zachowanie tego dziedzictwa i udostępnienie go zwiedzającym stanowi ważną część działalności PPN, a pełną realizację założonego celu gwarantuje jedynie ochrona zintegrowana, traktująca obszar Parku jako całość pod względem przyrodniczym, historycznym i kulturowym.

W PPN od lat gromadzony jest zbiór, obejmujący wytwory kultury materialnej mieszkańców Pienin i sąsiadujących z Pieninami rejonów etnograficznych. Udostępnianie kolekcji zwiedzającym ma na celu ochronę i zachowanie w pamięci dla przyszłych pokoleń kultury ludowej tego terenu.

HISTORIA ZBIORÓW

Tradycja gromadzenia zbiorów w Pienińskim Parku Narodowym sięga samego początku jego istnienia. Już pierwszy kierownik Parku – inż. Tadeusz Owczarzak, rozpoczął starania o założenie muzeum przyrodniczego. Rozpoczęło ono działalność w 1937 r., gdy stanowisko dyrektora sprawował inż. Stanisław Smólski. Muzeum prezentowało cenne zbiory przyrodnicze i bardzo wartościowe zbiory etnograficzne. Sale ekspozycyjne mieściły

¹ Dziennik Ustaw, 2004, Nr 92, poz. 880.

się w ówczesnej dyrekcji Parku w Krościenku przy ulicy Jagiellońskiej, jednak już wówczas planowano powiększyć powierzchnię wystawową poprzez zakup budynku w Szczawnicy – obecnym schronisku turystycznym „Orlica”. Niestety II wojna światowa udaremniła te plany, w tym okresie większa część zbiorów zaginęła. Stało się tak we wrześniu 1939 r., kiedy próbowano wywieźć eksponaty w bezpieczne miejsce. Dwaj pracownicy Parku, „*wykonując chaotyczne i niecelowe apele ówczesnych władz (...)*” wywieźli najcenniejsze zbiory i dokumenty w okolice Wołynia, gdzie „*pozostawili cały ładunek obok jakiegoś opuszczonego Nadleśnictwa, a sami wrócili z powrotem*”²

Niestety nie zachowały się z tamtego okresu żadne informacje opisujące przedwojenny zbiór etnograficzny. Wiadomo jedynie, że kolekcja zawierała między innymi przedmioty związane z kulturą Łemków oraz zabytki archeologiczne, znalezione na zamku Pieniny. Były to znaleziska pozyskane podczas prac wykopaliskowych prowadzonych w latach 1938–1939 na Górze Zamkowej przez Tomasza Szczygielskiego. Po wojnie muzeum wznowiło działalność, jednak w opisie ekspozycji, jaki znajdujemy w Kronice Parku, nie ma wzmianki o części poświęconej kulturze ludowej. Niewątpliwie niewielka część eksponatów ocalała, o czym świadczy informacja, że „*resztki zbiorów etnograficznych złożono w pomieszczeniu magazynowym*”³, jednak dalsze losy tych przedmiotów nie są znane.

W latach 1986–1998 zbiorem kulturowym zajmował się pan Zbigniew Salamon – były pracownik Muzeum Pienińskiego w Szczawnicy. W 1986 r. ponownie rozpoczęto gromadzenie kolekcji obejmującej przedmioty reprezentujące kulturę materialną Górali Pienińskich. Tą datą opatrzone są bowiem pierwsze wpisy w księdze inwentarzowej muzealiów PPN. Gromadzone od lat przez PPN zbiory kulturowe i przyrodnicze udostępniane są poprzez sieć wystaw, pomimo iż oficjalnie muzeum nie funkcjonuje.

Cel gromadzenia eksponatów pozostaje wciąż ten sam – umożliwienie zwiedzającym poznania pienińskiej przyrody i kultury.

ORGANIZACJA ZBIORÓW

W zbiorze kulturowym, liczącym obecnie 490 przedmiotów (kwiecień 2010 r.)⁴, można wyróżnić kilka części:

- etnografia (367 eksponatów)
- archeologia (materiały z wykopalisk, 156 pudeł)
- grafiki (63 eksponaty)
- pozostałe (60 eksponatów).

Większość eksponatów etnograficznych pozyskano dzięki dwóm dużym darowiznom z rejonu Chochołowa i Sromowiec Niżnych. Mniejszą część zakupiono od osób prywatnych i w sklepach regionalnych. Materiały archeologiczne przekazane w 2006 r. w całości pochodzą z prac wykopaliskowych na zamku Czorsztyn i zamku Pieniny. Zabytki z Czorsztyna zostały przekazane przez pracowników Zamku Królewskiego na Wawelu, materiały pochodzące z zamku Pieniny przekazał dr Stanisław Kołodziejski – pracownik Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Krakowie. Grafiki pozyskiwano głównie poprzez zakupy w antykwariatach. Pozostała część zbiorów reprezentuje różne kolekcje, które w większości otrzymano w darze, za wyjątkiem rękopisów, większości map plastycznych, a także niektórych obrazów i szkiców.

Wszystkie eksponaty za wyjątkiem tych, które w danej chwili prezentowane są na wystawach, znajdują się w budynku dyrekcji Parku, przy ulicy Jagiellońskiej 107b w Krościenku. Przedmioty przechowywane są w przeznaczonym na ten cel klimatyzowanym magazynie zbiorów, rozmieszczone na regałach przesuwnych, chroniących je przed kurzem i światłem słonecznym. Urządzenia klimatyzacyjne w pomieszczeniu magazynowym utrzymują na odpowiednim poziomie temperaturę

² J.M. Zaremba, Kronika Pienińskiego Parku Narodowego. Tom I. Od początku istnienia do 1961, Pieniński Park Narodowy, Krościenko n.D. 1961, ss. 69–75.

³ *Ibidem*, ss. 69–70

⁴ Podana liczba eksponatów jest mniejsza od liczby eksponatów zaewidencjonowanych w księdze inwentarzowej muzealiów PPN, ponieważ w ewidencji znajdują się przedmioty, których niniejszy artykuł tematycznie nie obejmuje.

i wilgotność, co chroni zbiory przed grzybami pleśniowymi. Klimatyzację zamontowano w 1998 r., po uzyskaniu na ten cel środków z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Ewidencja zbioru prowadzona jest w komputerowych bazach danych i księgach inwentarзовych. Informacje o eksponatach zawarte są także w katalogu, złożonym z kart ewidencyjnych dla poszczególnych przedmiotów. Karty katalogowe, wypełniane według standardów muzealnych, zawierają opis przedmiotu (wraz z funkcją) oraz informacje dotyczące jego pochodzenia, czasu powstania i sposobu pozyskania. W 1998 r., po otrzymaniu pierwszej dużej darowizny z rejonu Chochołowa, nawiązano kontakt z pracownikami Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, którzy udzielili pomocy przy opracowywaniu kart katalogowych pozyskanych przedmiotów. Etnograf mgr Maria Załuska, uzupełniła wówczas opisy kart dla 130 eksponatów. W 2006 r. w ten sam sposób opracowano kolejne 50 kart katalogowych dla najciekawszych eksponatów pochodzących z kolejnej darowizny ze Sromowiec Niżnych.

OPIS ZBIORÓW

*Część etnograficzna*⁵

Ekspozycje etnograficzne stanowią największą część zbioru kulturowego. Na terenie Pienin, w niektórych domach zachował się drewniany sprzęt stosowany kiedyś powszechnie w gospodarstwie, obecnie już bezużyteczny, pozostawiony na strychach i podwórkach. W stodołach stoją jeszcze pokryte kurzem stare skrzynie wiane, saszki, a nawet kompletne warsztaty tkackie. Wiele z tych nieużywanych od dawna przedmiotów znajduje się w dość dobrym stanie, jednak większość z nich niszczeje, nosi ślady żerowania owadów i wymaga zastosowania zabiegów konserwatorskich.

Większość przedmiotów etnograficznych otrzymano w darze od okolicznych mieszkańców, mniejszą liczbę nabyto drogą kupna. W latach

1993–1999 zakupiono od osób prywatnych części męskich i kobiecych strojów pienińskich oraz kompletne stroje spiskie. Elementy stroju pienińskiego pozyskano od różnych osób zamieszkałych w Sromowcach Niżnych i w Krościenku. Stroje spiskie sprzedał Parkowi pan Julian Kowalczyk – animator kultury górali spiskich z Łapsz Niżnych. W tym okresie pozyskano też stroje podhalańskie. Były to jednak nowe, współczesne elementy ubioru. W 1998 r. pozyskano ciekawy eksponat od pana Jana Plewy ze Sromowiec Niżnych – kadłub z pnia jodły, o średnicy przekraczającej 90 cm.

W 2000 r. dyrekcja Parku wystosowała apel do mieszkańców wsi Hałuszowa, z prośbą o przekazanie niepotrzebnych już przedmiotów, używanych kiedyś na co dzień w gospodarstwie. Nie udało się wówczas pozyskać żadnych eksponatów, przedsięwzięcie nie było jednak całkiem bezowocne, ponieważ mieszkańcy okolicznych wsi dowiedzieli się o działaniach PPN na rzecz zachowania zabytków miejscowej kultury ludowej. Zaowocowało to po pewnym czasie kilkoma ofertami sprzedaży pojedynczych przedmiotów, bądź całych ich kolekcji. Pan Józef Hamerski z Grywałdu zaprezentował przechowywany na strychu ciekawy zbiór 25 przedmiotów, wśród których znajdowały się m.in.: kompletny warsztat tkacki, sprzęty do obróbki lnu i wełny, a także skrzynia wianna oraz saszek. Pomimo tego, że w zbiorach brakowało wówczas wielu z prezentowanych sprzętów, wykonano jedynie dokumentację fotograficzną, ponieważ brak środków nie pozwolił dokonać żadnego zakupu. Drewnianą skrzynię wianną i saszek udało się pozyskać kilka lat później, kupując te przedmioty od pani Marii Marczak, zamieszkałej także w Grywałdzie. Podobną drogą do zbiorów trafił przyrząd rymarski, własność pani Józefy Galewicz z Krościenka. Przedmioty o największych gabarytach – sanie oraz dłubaną łódź flisacką, zakupiono od pana Jacka Regieca ze Sromowiec Niżnych.

Znacznie większa część eksponatów (w porównaniu do tych pozyskanych drogą kupna) została przekazana dla PPN przez dwoje darczyńców. Pierwszą darowiznę przekazał w 1998 r. pan Kazimierz Marduła z Chochołowa. Przyjęto wówczas 209 przedmiotów, głównie drewnianych i metalowych, związanych z hodowlą i pasterstwem,

⁵ W tekście opisującym ekspozycje etnograficzne wykorzystano informacje z kart katalogowych opracowanych przez panią mgr Marię Załuską.

obróbką drewna oraz przygotowywaniem i przechowywaniem żywności. Darowizna poczyniona w 2001 r. przez panią Stefanię Baszak ze Sromowiec Niżnych zasługuje na szczególną uwagę. Cały przekazany przez nią zbiór liczył 324 przedmioty i stanowił owoc kilkudziesięcioletniej pasji kolekcjonerskiej, realizowanej w trosce o zachowanie świadectwa codziennego życia, zwyczajów i obrzędów dawnej wsi pienińskiej. Kolekcja składała się głównie z przedmiotów stanowiących wyposażenie XIX-wiecznej izby góralskiej, strojów oraz sprzętów używanych na co dzień w gospodarstwie.

Te dwie darowizny stanowią główny zrąb zbiorów kulturowych zgromadzonych w Pienińskim Parku Narodowym. Warto jednak pamiętać, że o ile kolekcja ze Sromowiec Niżnych pochodzi „z serca Pienin”, to zbiór przedmiotów przekazanych z Chochołowa reprezentuje Podhale. Nie należy jednak dopatrywać się dużych różnic w wyglądzie i przeznaczeniu sprzętów związanych z prowadzeniem gospodarki w Pieninach, ponieważ sposób gospodarowania był na tych bliskich sobie obszarach bardzo zbliżony.

W chwili obecnej (kwiecień 2010 r.) w ewidencji PPN pozostaje 367 eksponatów etnograficznych, wśród których można wyróżnić sześć głównych grup związanych z różnymi dziedzinami życia. Wzorcem dla poniższego podziału był schemat zawarty w „Katalogu zbiorów etnograficznych Babiogórskiego Parku Narodowego”.⁶

Podział ten przedstawia się następująco:

Sposoby gospodarowania	
– hodowla i pasterstwo	55
– uprawa roli	16
– transport i komunikacja	10
– flisactwo	9
– łowiectwo i rybołówstwo	6
Rzemiosło	
– obróbka drewna	79
– obróbka włókna i wełny	19
– kowalstwo, kamieniarstwo, rymarstwo, ślusarstwo	13
– ceramika	10

Wnętrze mieszkalne	
– meble i sprzęty	9
– oświetlenie	3
Przygotowywanie i przechowywanie pożywienia	38
Higiena	9
Strój	91

Sposoby gospodarowania

Większość eksponatów związanych z **hodowlą zwierząt i pasterstwem** pochodzi z Chochołowa. Wśród pozyskanych przedmiotów największą grupę stanowią tradycyjne naczynia z szałasu pasterskiego, służące do obróbki, przechowywania i transportu mleka owczego. Są to kotły miedziane do gotowania mleka, drewniane klepkowe „obońki”, „putyry” oraz „gielety”, używane przy dojeniu owiec. Uwagę zwraca bogata kolekcja zdobionych snycersko czerpaków, używanych na szałasie do porcjowania sera owczego przy wyrobie „oscypków” i do picia żętycy. Interesujące są także drewniane, podrzeźbiane formy na sery o różnych kształtach. Są wśród nich foremki na oscypki w kształcie pierścieni, z ozdobami geometrycznymi po wewnętrznej stronie oraz dwuczęściowe formy klockowe na małe serki (na Podhalu nazywane „redykołkami”) w kształcie zwierząt (np. jelenia czy koguta) (Fot. 1). Kolekcję uzupełniają owcze i krowie dzwonki oraz elementy stroju pasterskiego. Do takich należy starego typu wełniana torba góralska, tzw. bacowska, uszyta z samodziiałowego sukna owczego. Wełnianą taśmę doszyta do torby zakładano na ramiona jak szelki plecaka. Torby bacowskie powszechnie niegdyś na Podhalu i Spiszu służyły pasterzom do przenoszenia ciężarów.

Przedmioty związane z **uprawą roli** to cepy kopicowe, grabie, drewniane trójzębne widły, a także kosy i kamienne oselki wraz z drewnianymi pochwami – „kuskami”. W zbiorze jest także kilka tradycyjnych koszy, plecionych z łubu, prętów leszczynowych lub korzeni jałowca, używanych powszechnie w dawnym gospodarstwie wiejskim.

Do **transportu** używano głównie koni, natomiast przy uprawie ziemi siłą pociągową były także woły. Tradycyjne środki transportu

⁶ U. Janicka-Krzywdy, Babiogórski Park Narodowy. Katalog zbiorów etnograficznych, Kraków 1996, 48 s.

reprezentują w kolekcji stare drewniane sanie zaprzęgowe, służące do przemieszczania się w czasie zimy. W zbiorach znajduje się też kilka sztuk uprzęży, chomała końskie oraz tradycyjne jarzmo podgardlicowe dla wołów. Ciekawymi eksponatami są też: metalowa podkowa dla wołu, dłuto do ścinania kopyt końskich i drażek z witką do prowadzenia byka.

Flisactwo reprezentuje kilka dębanych łodzi oraz zestaw pięciu łódek wykonanych z desek. Oryginalna łódź dębana, wykonana w latach 40. XX w., pochodzi ze Sromowiec Niżnych. Trzy pozostałe dębunki są rekonstrukcjami, wykonanymi w latach 90. na potrzeby wystawiennicze. Do tej części zbiorów należą też łopatkki służące do wybierania wody z łodzi. Ważnym elementem kolekcji jest używany przez flisaków strój pieniężski.

Kolekcja przedmiotów związanych z **lowiectwem i rybołówstwem** jest niewielka. Współcześnie sprzęty te służą do nielegalnego pozyskiwania zwierząt i zostały zebrane przez pracowników terenowych PPN. Znajdują się wśród nich wnyki i „oklepce” oraz przedmioty związane z rybołówstwem. Jan Tyszkiewicz tak opisuje rybactwo na terenie Pienin: *„W Pieninach nie było wielu zawodowych rybaków, rybactwem zajmowali się łódkarze, później flisacy. Metalowe ostki były najczęściej trójzębne, a rączki, na których je osadzano miały różną długość, w zależności od miejsca gdzie polowano. W głębszych miejscach przelomu Dunajca rączka mogła mieć nawet ponad trzy metry. Z ostkami łowiono nocą, oświetlając wodę płonącymi polanami bukowymi umieszczonymi w żelaznym koszu”*.⁷ Niewielki zbiór ostek obejmuje jedynie ostki wielozębne, dotychczas nie udało się pozyskać ostek trójzębnych, najczęściej używanych w Pieninach. W grupie przedmiotów związanych z rybołówstwem znalazły się także znalezione w przełomie Dunajca: podbierak na ryby i kotwiczka z ciężarkiem.

Rzemiosło

Bardzo liczną grupę stanowią przedmioty związane z **obróbką drewna**. Drewno stanowiło podstawowy surowiec w tradycyjnej gospodarce

wiejskiej. Wiedzę o sposobach jego obróbki przekazywano z pokolenia na pokolenie, a prawie w każdym domu znajdowały się potrzebne do tego narzędzia. Większa część eksponatów pochodzi ze wspomnianej już darowizny z rejonu Chochołowa. Uwagę zwraca bogata kolekcja strugów stolarskich i bednarskich, świdrów oraz dłut. Ponadto w zbiorze znajdują się piły ręczne, drewniane imadło, brusy do ostrzenia narzędzi i przymiary stolarskie. Ciekawe eksponaty to kompletny warsztat stolarski i drewniana tokarka ręczna, używana przez kołodziejów do toczenia piast kół.

Nici wyrabiano głównie z wełny owczej i z lnu. Osiemnaście eksponatów związanych jest z **obróbką włókna i wełny**; między innymi „rafy” – narzędzia do ogławiania łodyg lnu, międlice i cierlice służące do rozkruszania paździerz, szczotki z metalowymi zębami do ich wyczesywania, przęślice pomocne przy przedzeniu oraz wrzeciona i kołowrotek do przedzenia nici lnianych i wełnianych (z datą: 1911 X). Kolekcja obejmuje także motowidła do odmierzania nici w „łokcie” i zwijania ich w motki oraz dwa wijadła: koziółkowe, poziome (stożące na pięciu samorodnych nogach) oraz pionowe, wiatraczkowe. Wijadła służyły do przewijania nici z motków na kłębki lub szpule i były sprzężone ze szpularzem. Całości zbioru dopełnia funkcjonujący do dziś warsztat tkacki. Na górnej belce lady warsztatu, oprócz trzech rozet cyrklowych, widnieje data 1944 r. Komplet narzędzi do obróbki lnu prezentowany jest na wystawie w Sromowcach Niżnych.

W 2003 r. członkinie Koła Gospodyń Wiejskich działającego w tej wsi zaprezentowały czynności związane z tym procesem (Fot. 2). Tak powstał film video pt. „Jak to ze lnem było...” z cyklu kilku filmów przedstawiających życie i zwyczaje Górali Pienińskich. Do nagrania użyto wyłącznie przedmiotów i strojów zgromadzonych na wystawie. Film stanowi ważny materiał dokumentacyjny, dlatego włączono go do zbioru filmów Pienińskiego Parku Narodowego.

Poza powszechną obróbką drewna i włókna, zajmowano się także innymi rodzajami rzemiosła. W zbiorach znajduje się kilka narzędzi związanych z **kowalstwem, kamieniarstwem i ślusarstwem**. Są wśród nich młotki kowalskie i kamieniarские,

⁷ J. Tyszkiewicz, Jak górale łowili ryby w Dunajcu, Seria „Z okienkiem” OKTG PTTK w Pieninach, 15 s.

kleszcze kowalskie i kamieniarski oskard. Interesującym przedmiotem jest drewniana ława rymarska z drewnianym imadłem, tzw. konik, stanowiąca ważną część warsztatu rymarza.

Wyroby ceramiczne reprezentują powszechnie na wsi naczynia gliniane – garnki, dwojaki, dzbany i misy, wśród których kilka jest zdobionych. W garnkach przechowywano głównie płyny, np. mleko, używano ich także do gotowania. Dwojaki służyły do przenoszenia posiłków dla pracujących w polu. W jednym z pojemników umieszczano ziemniaki, a w drugim mleko lub polewkę. Ciekawym eksponatem jest dzban z otworem w dolnej części brzuśca, służący do oddzielania mleka od śmietany. Pochodzi on z czasów I wojny światowej. Część naczyń glinianych jest odrutowana, co chroniło je przed stłuczeniem. Niektóre z eksponatów ceramicznych zostały wykonane w pracowni garncarskiej w Maniowach.

Wnętrze mieszkalne

Większość **mebli i sprzęt** stanowiący wyposażenie wnętrza mieszkalnego pochodzi z darowizny sromowieckiej. Znalazły się wśród nich między innymi drewniana dziecięca kołyska biegunowa w formie łóżecka na ozdobnie profilowanych biegunach, malowana skrzynia wianna i łóżko. Skrzynia wianna reprezentuje typ podhalański i została zakupiona w latach 30. XX w. w Nowym Targu. Na jej ścianie licowej skomponowane są trzy duże rozłożyste „bukiety” ze stylizowanymi kolistymi różami i pączkami w kolorze różu indyjskiego. W zbiorach znajduje się jeszcze jedna podobna skrzynia, pochodząca z Grywałdu i różniąca się nieco od w/w szczegółami kwiatowych motywów ozdobnych. Kolejna skrzynia to okuty drewniany kufer, bez ozdób. Takie sprzęty gromadzono w tzw. izbie białej, która miała bardziej odświętny charakter od reszty pomieszczeń. Typowymi elementami wyposażenia wiejskich mieszkań są też drewniane stołki oraz wielopoziomowa półka kuchenna na naczynia, z częścią szafkową, wykonana z drewna świerkowego.

Do **dekoracji wnętrza** służyły m.in. „pajaki” – tradycyjne, wiejskie ozdoby powały w izbie, zawieszane na czas większych świąt i uroczystości rodzinnych. W zbiorach etnograficznych PPN znajduje się okazały pajak żyrandolowy

z barwnych kwiatów z gufrowanej bibuły, rozmieszczonych na drucianym stelażu. Ozdobę tę wykonała w latach 90. XX w. p. Stefania Baszak.

Do eksponatów związanych z **oświetleniem** należy przenośna latarnia naftowa, a także blaszana, okrągła bańka do przechowywania nafty i lejek do jej nalewania.

Przygotowywanie i przechowywanie pożywienia

Należy pamiętać, że wiele produktów spożywczych wytwarzano w gospodarstwie, dlatego stosunkowo dużo przedmiotów, które trafiły do zbioru, służyło do przygotowywania i przechowywania pożywienia. Ciekawym eksponatem z tej grupy są tradycyjne żarna rotacyjne ręczne, osadzone w drewnianym kadłubie, z wtórnym stelażem do umocowania żarnówki. Oba koła żarnowe wykonane są z twardego piaskowca. W zbiorach znajdują się też narzędzia używane powszechnie w wiejskich gospodarstwach domowych: maślnice do wyrobu masła, praski do ziemniaków i do odciskania serów, a także dłubane bądź toczone stępy; większe – do tłuczenia kaszy, mniejsze – do rozkruszania soli lub przypraw korzennych.

Wiele sprzętów służyło do przechowywania ziarna i mąki. Były to głównie drewniane saszki o słupowej konstrukcji oraz skrzynki z desek. Na szczególną uwagę zasługuje w tej grupie archaiczny „kadłub” na ziarno, wydrążony w pniu jodły (pochodzącej prawdopodobnie z rejonu Wąwozu Macelowego [Gorczyńskiego], wykonany w latach 1898–1908. Ma on aż 90 cm średnicy i ponad metr wysokości, dno jest wstawione z desek. Do odmierzania ziarna i mąki służyły klepkowe i dłubane miarki o różnej pojemności.

Specjalną funkcję pełniły w gospodarstwie domowym klepkowe dzieże do zaczyniania ciasta chlebowego i przechowywania naturalnego zakwasu. Do zarabiania ciasta (np. na kluski) używano też różnej wielkości dłubanych niecek – „korytek”. Dość ciekawym eksponatem jest też zdobiona, drewniana waga szalkowa. Ponadto zbiór obejmuje kilka żeliwnych garnków oraz dynarek – trójnog żelazny kowalskiej roboty, służący jako podstawka na garnki podczas gotowania na nalepie dymnego pieca.

Fot. 1. Dwuczęściowa forma na ser z odciskiem w kształcie jelenia. (Fot. B. Kozik)
Two-piece mould with deer ornament to shape cheese into a traditional form. (Phot. B. Kozik)

Fot. 2. „Jak to ze lnem było...” – prezentacja dawnych technik pozyskiwania ziarna i włókna lnu. (Fot. archiwum PPN)
Presentation of old methods for threshing, retting and dressing the flax. (Phot. PPN archive)

Fot. 3. Pieczęć z brązu pochodząca z wykopalisk na zamku w Czorsztynie. (Fot. B. Kozik)
The bronze stamp, found during the excavation works at Czorsztyn castle. (Phot. B. Kozik)

Fot. 4. Litografia „Ostatki Zamku św. Kunegundy”, autor Bogusz Zygmunt Stęczyński. (Fot. B. Kozik)
Lithography “The remains of St. Kunegunda castle”, by Bogusz Stęczyński. (Phot. B. Kozik)

Higiena

Zbiór przedmiotów związanych z utrzymaniem higieny jest niewielki. Obejmuje kilka drewnianych naczyń klepkowych używanych do prania, m.in. tary oraz drewnianą maglownicę ręczną, tzw. „karbownicę”, służącą do wygładzania wypranej bielizny, niestety brakuje do niej oryginalnego wałka, na który nawijało się wypraną odzież. Takie maglownice zostały wkrótce zastąpione przez żelazka na węgiel, a później na „duszę”. Zbiór obejmuje wszystkie typy żelazek, włącznie z bardziej współczesnym żelazkiem elektrycznym.

Strój

Bogata kolekcja strojów prezentuje nie tylko ubiory odświętne, ale także odzież używaną na co dzień i przy wypasie owiec. Oprócz męskich i kobiecych ubiorów typowych dla Pienin, w zbiorach zgromadzono też te charakterystyczne dla regionów graniczących z Pieninami – stroje podhalańskie i spiskie. Ciekawe ubiory pozyskano z darowizny sromowieckiej. Z informacji przekazanych przez darczyńcę wiadomo, że często materiały kupowano na terenie obecnej Słowacji. Właśnie ze słowackiej Leśnicy, z przełomu wieku XIX i XX, pochodzi czarna wełniana spódnica świąteczna drukowana w czerwone róże. Ciekawym eksponatem jest także odświętny czepiec kobiecy z końca XIX w., uszyty ręcznie z wykorzystaniem ozdobnych, kwiecistych wstążek „krakowskich”. Wybrane stroje są eksponowane na wystawach w pawilonach obsługi zwiedzających Pieniński Park Narodowy. Taka forma prezentacji eksponatów niesie zawsze ze sobą ryzyko ich zniszczenia lub kradzieży. W ten sposób ze zbiorów zaginęł gorset z lat 20. XX w., którego, pomimo starań, nie udało się odzyskać.

Ekspozycja zbiorów etnograficznych

Celem gromadzenia opisanych powyżej przedmiotów jest umożliwienie zwiedzającym Pieniński Park Narodowy poznania kultury ludowej mieszkańców Pienin. Na terenie Parku znajduje się kilka pawilonów wystawowych, prezentujących pienińską przyrodę i historię tego terenu. W chwili obecnej cztery z pięciu istniejących

wystaw przedstawiają wytwory kultury materialnej, a najbogatszą ekspozycję można oglądać w Sromowcach Niżnych.

Historia powstania tej wystawy łączy się z działalnością wspomnianej wcześniej p. Stefanii Baszak, która przekazała w darze dla PPN ponad 300 przedmiotów etnograficznych. Życzeniem darczyńcy było zorganizowanie w Sromowcach wystawy, która byłaby dostępna dla mieszkańców wsi oraz dla turystów, licznie odwiedzających tę miejscowość. Ze wszystkich przedmiotów starannie wybrano te, które miały znaleźć się na wystawie. W pracach uczestniczyła czynnie ofiarodawca, której sugestie co do wyboru przedmiotów i sposobu ekspozycji brano pod uwagę podczas urządzania wystawy. Sporządzono także dokładny opis darowanych sprzętów według przekazu ustnego darczyńcy, zawierający w wielu przypadkach historię przedmiotu i związane z nią osobiste wspomnienia. Ostatecznie wybrano około 100 eksponatów, z których zaaranżowano ekspozycję. Wystawa jest chętnie odwiedzana przez turystów, na co ma wpływ lokalizacja pawilonu przy jednym z głównych pienińskich szlaków turystycznych.

Na wystawie prezentowane są narzędzia pracy, meble, naczynia oraz stroje używane przez Górali Pienińskich. Większość przedmiotów przekazali mieszkańcy Sromowiec Niżnych, mniejszą część – mieszkańcy Sromowiec Wyżnych. Ekspozycja podzielona jest na trzy części. Pierwszą stanowi tzw. święty kąt izby góralskiej, druga część to kuchnia wiejska, a pozostałą przestrzeń ekspozycyjną zajmuje kompletny, funkcjonujący do dziś warsztat tkacki oraz zbiór przedmiotów związanych z obróbką lnu. Tradycyjne ubiory mieszkańców Sromowiec eksponowane są na czterech manekinach.

Znamiennym jest, że ta wystawa to nie tylko atrakcja turystyczna. Dla ludności miejscowej stanowi bowiem ważny symbol tożsamości regionalnej, a wielu mieszkańców wsi czuje się związanych z nią osobiście. Dlatego też dalsze losy wystawy stanowią troskę nie tylko pracowników Parku, ale także lokalnej społeczności. Warto też nadmienić, że wśród eksponatów znajdujących się na wystawie są przedmioty reprezentujące indywidualne rozwiązania zdobnicze, nietypowe dla regionu

Górali Pienińskich. Są one świadectwem potrzeby zdobienia, która mniej liczy się z tradycją, ale stanowi jednak jej kontynuację.

Pozostałe trzy wystawy można zobaczyć w pawilonach w Czorsztynie – Nadzameczu, w Sromowcach Wyżnych – Kątach i w dyrekcji PPN w Krościenku. Wystawa na Nadzameczu prezentuje kilkanaście eksponatów związanych z pasterstwem, natomiast na przystani w Kątach zgromadzono przedmioty i stroje związane z flisactwem. Na wystawie w dyrekcji Parku ekspozowane są plansze pokazujące stroje męskie: pieniński, spiski i podhalański.

Konserwacja przedmiotów etnograficznych

Stan drewnianych i metalowych przedmiotów pochodzących z darowizny bądź pozyskanych drogą kupna, bardzo często wymaga przeprowadzenia natychmiastowych zabiegów konserwatorskich. Większość sprzętów, które trafiają do zbiorów, była przechowywana w niekorzystnych warunkach (na strychach lub w piwnicach). Po wstępnym oczyszczeniu z zabrudzeń, na przedmiotach drewnianych widoczne stają się spękania i ubytki oraz czynne ogniska owadów niszczących drewno.

Nagląca potrzeba przeprowadzenia prac konserwatorskich pojawiła się po raz pierwszy w chwili przejścia darowizny z Chochołowa. Nawiązano wówczas współpracę z pracownikami Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu. Mgr Józef Walczyk wykonał konserwację większej części przedmiotów drewnianych i metalowych, a stroje przekazano do konserwacji mgr Marii Madziar. W kolejnych latach, w zależności od dostępnych środków finansowych, wybierano ze zbiorów najbardziej zniszczone przedmioty i sukcesywnie poddawano zabiegom konserwatorskim.

Niestety, koszty takich zabiegów są duże i prawie zawsze znacznie przewyższają koszty zakupu przedmiotu. Z powodu ograniczonych środków na ten cel nie wszystkie eksponaty są poddawane konserwacji na bieżąco. Niewskazane jest jednak przechowywanie w magazynie zbiorów przedmiotów nie zakonserwowanych, z uwagi na ryzyko zainfekowania pozostałych eksponatów. Aby rozwiązać ten problem, w 2007 r. wydzielono

magazyn przejściowy, w którym zainstalowano regały i obecnie przechowywane są w nim eksponaty przeznaczone do konserwacji.

CZEŚĆ ARCHEOLOGICZNA

Na terenie Pienińskiego Parku Narodowego znajdują się pozostałości dwóch zamków: zamku Czorsztyn na wzgórzu zamkowym w Czorsztynie i zamku Pieniny na Górze Zamkowej. Ze względu na wyjątkową wartość historyczną obydwu obiektów, od dawna czyniono starania, aby zabytki te nie uległy zniszczeniu. Dzięki działaniom dyrekcji Parku, ruiny zabezpieczono i utrwalono, a w chwili obecnej są już udostępnione dla zwiedzających. Efekt końcowy poprzedziły jednak prace wykopaliskowe, a część pozyskanego materiału archeologicznego trafiła do PPN w postaci dwóch kolekcji. W chwili obecnej pozostają one poza ewidencją, jednak planowane jest włączenie ich do zbiorów po uprzednim opracowaniu przez specjalistów i wykonaniu niezbędnej konserwacji.

Kolekcja z zamku Czorsztyn

Decyzję o rozpoczęciu starań mających na celu pozyskanie materiałów wydobytych podczas badań archeologicznych prowadzonych na zamku czorsztyńskim, podjęto w 2004 r. Wykopaliska w Czorsztynie prowadził w latach 1965–67 i 1976–77 dr Lesław Lakwaj – pracownik Zamku Królewskiego na Wawelu. Materiały wykopaliskowe, wraz z niepełną dokumentacją, zostały po blisko 2-letnich staraniach przekazane protokolarnie do PPN przez wawelską pracownię konserwatorską.

W 2007 r. wykonano spis przekazanych przedmiotów, korzystając ze wskazówek archeologa dr Marty Połtowicz-Bobak – pracownika naukowego Uniwersytetu w Rzeszowie. Przy spisie wykorzystano informacje zawarte na metrykach dołączonych do niektórych eksponatów. Przekazana kolekcja mieści się w 128 znormalizowanych pudłach, które w większości zawierają fragmenty kafli pieców zamkowych oraz naczyń ceramicznych i szklanych. Pozostałą część materiału wykopaliskowego stanowią głównie przedmioty metalowe, wśród których najwięcej jest gwoździ. Mniej liczne są kawałki podków, grotów strzał

i beltów kuszy oraz pojedyncze fragmenty sztuców, okuć, sprzączek i kluczy. Na uwagę zasługuje srebrny guzik z haftką i rozetką oraz srebrna igła do szycia skór. Zbiór obejmuje też przedmioty wykonane z kości: rogowe szydło, gwizdek oraz fragmenty okładziny rękojeści noży. Kilka pudeł zajmują próbki zaprawy z różnych lat.

Na szczególną uwagę zasługuje kolekcja monet, wśród których znajdują się: półtorak pruski lenny (1624), miedziane szelągi koronne z czasów Jana Kazimierza, srebrny grosz książęcy (1560) z czasów księcia Wacława III, trzeciak (1597) wybity w Łobżenicy, srebrny szeląg (1597) z czasów Zygmunta III i srebrny denar z końca XVI w.

Bardzo interesującym zabytkiem jest okrągły tłok pieczętny z brązu z herbem w postaci strzeżenia zwieńczonego krzyżem łacińskim. Herb jest otoczony napisem: „+ S' WIZGONIS + DE + THOBOR +” (Fot. 3). Pieczęć mogła należeć do kasztelana sądeckiego Wydzgi.⁸

Część zabytków archeologicznych przed przekazaniem do PPN poddano zabiegom konserwatorskim, których opis znajduje się na załączonych kartach konserwacji. Niestety wiele pozostałych przedmiotów metalowych, nie poddanych takim zabiegom, jest w złym stanie z powodu postępującej korozji. Materiały pochodzące z Czorsztyna mogłyby zostać opracowane naukowo, jednak do tego niezbędna jest dokumentacja polowa, której do tej pory nie udało się odzyskać.

W 2007 r. do zbiorów trafił element konstrukcyjny – drewniana belka, którą pozyskano podczas prac remontowych prowadzonych na piętrze Baszty Baranowskiego. W przyszłości planowane jest zlecenie badań dendrochronologicznych celem określenia wieku i gatunku drewna.

Kolekcja z zamku Pieniny

Starania o przejęcie zabytków archeologicznych, pochodzących z prac wykopaliskowych na terenie zamku Pieniny, rozpoczęto w 2006 r. Prace na zamku prowadził w latach 1977–78 dr Stanisław Kołodziejski, obecnie pracownik Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Krakowie. W 2006 r. dr Kołodziejski przekazał do

PPN materiały archeologiczne za zgodą Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W przekazanym materiale najwięcej było fragmentów naczyń ceramicznych i kości zwierzęcych, znalazły się w nim także metalowe gwoździe, węgiel drzewny oraz pozostałości polepy i zaprawy. Ciekawym eksponatem jest cynkowe „naczynko-pojemnik”, zachowane we fragmentach, z niebieskim barwnikiem – lazurytem. Wraz z zabytkami archeologicznymi przekazano kserokopie dokumentacji polowej. Przekazane zabytki mieszczą się w 28 pudłach, przechowywanych w magazynie zbiorów.

GRAFIKI

Pienińskie krajobrazy stanowią inspirację artystyczną dla wielu przybywających tu twórców. Bardzo interesującym elementem zbioru jest kolekcja przedstawiająca pienińskie pejzaże, reprezentująca różne techniki graficzne. Obecnie ta część zbioru liczy 63 pozycje, wśród których można wydzielić: litografie (17 szt.), heliografiury i fototypie (20), ilustracje różne, w tym teki (26).

Większość eksponatów reprezentujących grafiki pozyskano drogą kupna. Zakupów dokonano głównie w antykwariatach, poszukując rycin przedstawiających pienińskie krajobrazy lub znane miejsca w Pieninach, do których w XIX w. należało uzdrowisko Szczawnica. Obecnie takie poszukiwania znacznie ułatwia dostęp do stron internetowych sklepów antykwarycznych. W ten sposób powstał wciąż powiększający się zbiór, zawierający między innymi cenne litografie sygnowane przez Józefa Szalaya, heliografiury wykonane wg zdjęć Awita Szuberta, a także dość dużą kolekcję ilustracji z XIX – wiecznych czasopism. Dary stanowią niewielki procent w tej części zbioru.

KOLEKCJA LITOGRAFII

Stosunkowo duża część rycin została wykonana techniką litograficzną, która uważana jest za najbardziej popularną technikę reprodukcyjną w I połowie XIX w. Technika ta, o wysokich walorach artystycznych, wiernie oddawała ducha

⁸ Informacja od dr Lesława Lakwaja z dnia 18.01.2007 r.

epoki i stała się reprezentatywna dla romantyzmu.⁹ W zbiorze znajduje się wiele rycin wykonanych tą metodą, zamieszczanych w różnych XIX-wiecznych gazetach.

Za najcenniejsze należy uznać litografie Józefa Szalaya – właściciela Szczawnicy, którego życiową pasją stało się utworzenie w tej miejscowości kurortu na europejskim poziomie. Doceniając znaczenie turystyki w rejonie Pienin, Szalay wykonał dla celów promocyjnych uzdrowiska rysunki z widokami Pienin, litografowane w Wiedniu i odbite w drukarni wydawnictwa „Czas” w Krakowie. W ten sposób powstało tzw. „Album Szczawnickie”¹⁰, opatrzone tekstem Szczęsnego Morawskiego, który tak opisuje Pieniny: *„Żaden może zakącik naszej ziemi, prócz stólcznego Krakowa i jego Wawelu, nie jest tak ściśle złączony z dziejami Polski, jak Pioniny i ich okolica, owa brama nadgraniczna wiecznie otwarta”* (...) A tak oto przedstawia szczawnickie źródła: *„Uzupełniające ważność i cenność tego pięknego ustronia, wytrysły wolą Stwórcy zdroje szczawów uzdrawiających w pierwszym zarodzie cierpienia ludzkie nabyte życiem od przyrody odstrychniętem”*.¹¹

Jednak piękno pienińskiej przyrody i szczawnickich źródeł najlepiej oddają same litografie artysty. Poszukiwania w antykwariatach zaowocowały włączeniem do zbiorów ośmiu z dwudziestu czterech grafik zamieszczonych w tym albumie. Ze względu na ich wartość historyczną podano tytuły tych, które znajdują się w zbiorach: „Czerwona Skalka w Pieninach”, „Fałmichowska Skalka”, „Grabczycha Wyżnia i Grabczycha Niżnia na wstępie do Pionin”, „Skalka niegdyś zamku św. Kunegundy w Potoku Pienińskim”, „Sokolica od Potoka Pienińskiego”, „Widok Sokolicy od Studzianek”, „Zakład wód i kąpiel w Szczawnicy”, „Zamek w Niedzicy”. Należy jednak wspomnieć, że litografie w albumie przedstawiają nie tylko

Pieniny, ale także miejsca z pogranicza węgierskiego i części Galicji.

Interesujące są też litografie wykonane według rysunków Bogusza Zygmunta Stęczyńskiego – pisarza, poety i dość cenionego rysownika-amatora, także litografa. Podczas pieszych wędrówek po terenie Galicji wykonał on wiele rycin przedstawiających między innymi krajobrazy Pienin.¹² Ryciny, które znajdują się w zbiorach, pochodzą z poematu opisowego pt. „Tatry w dwudziestu czterech obrazach skreślone piórem i ryłcem przez Bogusza Zygmunta Stęczyńskiego”.¹³ Dzieło to zawiera 80 rycin, przedstawiających krajobrazy nie tylko tytułowych Tatr, ale także Pienin, Gorców, Beskidu Sądeckiego i Kotliny Sądeckiej. Warto wspomnieć, że w tym właśnie poemacie opisowym znajdujemy pierwszy dokładny opis Pienin i ciekawy obraz nocnego splotu Dunajcem, z informacją o atrakcjach turystycznych w formie płonących ognisk na pienińskich szczytach.

Osiemnaście tablic prezentuje przedstawienia samych Pienin, z czego do zbiorów udało się dotychczas pozyskać dziewięć. Znalazły się wśród nich: „Czorsztyn od południa”, „Wieś Frydman”, „Skalka Kopa w Sromowcach”, „Wąwóz w Sromowcach przez który przechodził Władysław Jagiełło w 1440 r.”, „W Pieninach”, „Pieniny w Leśnicy”, „Ostatki Zamku Św. Kunegundy” (Fot. 4), „Skalka Rabsztyn w Lipniku”, „Pieniny w Szczawnicy od Miodziusia”. Warto zwrócić uwagę, że przedstawienia krajobrazów autorstwa Stęczyńskiego nie stanowią wiernego odbicia rzeczywistości i naznaczone są sporą dozą wyobraźni artysty.

KOLEKCJA HELIOGRAWIUR I FOTOTYPY

W zbiorach znajduje się także kolekcja heliograviur wykonanych według fotografii Awita Szuberta – wybitnego krakowskiego artysty fotografa. W 1882 r. otworzył on pracownię fotograficzną w Szczawnicy, tam też spędził ostatnie lata

⁹ A. Suchoń, Zamek w Czorsztynie w dawnej grafice ilustracyjnej, „Prace Pienińskie” 1998, 10; 1–15.

¹⁰ J. Jarocka-Bieniek, Pana szalawowe pasje, „Z Doliny Grajarka” 1996 nr 15, s.3

¹¹ J. Szalay, Sz. Morawski, Album Szczawnickie, czyli nadbrzeża Górnego Dunajca w dwudziestu [sic!] czterech widokach rytowane z natury przez Józefa Szalaya, „Czas”, Kraków 1858.

¹² W.W. Wiśniewski, Stęczyński (1814–1890). Pierwszy miłośnik Tatr, Beskidów i Sudetów, Promo, Kraków 2006, ss. 5–6.

¹³ Nakładem Księgarni i Wydawnictwa Dziel Katolickich Naukowych i Rolniczych, Kraków 1860, 180 s., 80 tablic.

swojego życia i został pochowany w miejscowej kaplicy cmentarnej. Jest znany jako jeden z pionierów polskiej fotografii, w latach 1856–1866 wykonywał pierwsze fotografie gór, a w 1871 r. rozpoczął intensywną działalność fotograficzną w Pieninach i Tatrach. Wykonywanie pierwszych fotografii było trudne i niezwykle pracochłonne, ponieważ ówczesna technologia wymagała natychmiastowego wywoływania zrobionych zdjęć. Fotograf musiał zabierać ze sobą ciężkie aparaty, duże, szklane klisze oraz całe wyposażenie laboratorium fotograficznego, w tym przenośną ciemnię. Od roku 1876 jego zdjęcia ukazywały się w tekach, z których jedna nosiła tytuł „Widoki z Tatr i Pienin”.

W latach 1889, 1891–1893, 1896–1901 Towarzystwo Tatrzańskie wydawało jego zdjęcia w seriach heliograviur.¹⁴ Łącznie w zbiorach znajduje się 14 heliograviur wykonanych według fotografii Szuberta. Przedstawiają one między innymi najwyższe szczyty Pienin, a także zamki pienińskie i widoki Dunajca. Te heliograviury wykonane zostały w zakładach R. Paulussena w Wiedniu. W zbiorach znajduje się także dziewięć fototypii sygnowanych dwoma podpisami: „Fototypia A. Trybalskiego w Krakowie” i „Stwierzeniem Ign. Kluczyckiego”.

Kolekcja ilustracji

Wiele rycin zakupionych w antykwariatach to wykonane różnymi technikami graficznymi ilustracje, wycięte z XIX-wiecznych gazet lub stanowiące część ilustrowanych albumów, podobnie do wyżej opisanych litografii Szalaya. Część z nich prezentuje przedstawienia zamku w Czorsztynie bądź Niedzicy:

„Les ruines du Chateau de Czorsztyn” – autorstwa Leonarda Chodźki, z dzieła „La Pologne historique [...]”, 1835;

„Czorsztyn nad Dunajcem” – jedna z 260 planz z „Albumu widoków historycznych Polski” autorstwa Napoleona Ordy, wydane w latach 1873–1883;

„Widok Zamku Czorsztyna” – Przyjacieli Ludu, 3 października 1835, z pełnym tekstem opisującym Czorsztyn, pod tym samym tytułem;

„Widok Czorsztyna i Niedzicy” – Przyjacieli Dzieci, 11/23

marca 1878, jako ilustracja opowiadania pt. „Wycieczka w Tatry”;

„Czorsztyn”, wg. F. Brzozowskiego – Biesiada Literacka, 22 stycznia 1886, niestety nie posiadamy oryginalnego tekstu do ryciny opisującego Czorsztyn, dysponujemy jedynie kserokopią;

„Czorsztyn” – rycina z dzieła Stanisława Strojnowskiego pt. „Ziemia i jej mieszkańcy. T. 2. Europa Północno-Wschodnia” 1879, z całym rozdziałem „Zamczysko Czorsztyńskie” autorstwa Seweryna Goszczyńskiego.

Kilka przedstawień odnosi się do samej Szczawnicy, m.in.:

„Dom nad źródłami w Szczawnicy” – Tygodnik Ilustrowany, 15 czerwca 1872, z dość obszernym tekstem o Szczawnicy;

„Źródło Józefiny i Szczepana w Szczawnicy” oraz „Szczawnica” – Przyjacieli Ludu, 2 marca 1844, z niepełnym opisem między innymi Szczawnicy i Pienin. Ryciny opatrzone tekstem: „Wyjatek z dzieła: Wody mineralne szczawnickie w królestwie Galicji i t.d.”;

„Widok na Pieniny od Zakładu Kapieli Szczawnickich”, „Kaplica u źródeł mineralnych w Szczawnicy”, „Widok pawilonu w ogrodzie właściciela Szczawnicy” – Tygodnik Ilustrowany, 1864 z tekstem opisującym Szczawnicę.

Popularne były też ilustracje przedstawiające atrakcję turystyczną, jaką był spływ Dunajcem:

„Pieniny” i „Wylądowanie” – Wieniec, 5 kwiecień 1872;

Dwie niezatytułowane ryciny, jedna przedstawiająca wysiadających z łódki przy Zamku w Niedzicy, druga rycina przedstawia „Króla Pionin Salamona”, niepełny tekst „Obrazy z życia i natury (przez Wincentego Pola)”.

Wiele przedstawień pienińskich odnosi się do krajobrazów, np.:

„Brzegi Dunajca w Pieninach. Widok na Czerwoną Skalę” – Kłosa 1874, z kserokopią tekstu;

„Brzegi Dunajca. Według obrazu A. Świeszewskiego w Monachium”;

„Widoki z Karpat. Siodełko w Pioninach” – na stronie tytułowej Tygodnika Ilustrowanego, 30 listopad 1872;

„Góry Pieniny w Galicji” – Przyjacieli Ludu, 19 października 1839, wraz barwnym opisem Pienin pt. „Góry Pieniny. (z obrazów Galicji.)”;

„Widok z Grabczychy w Pieninach na Czerwony Klasztor” – Tygodnik Ilustrowany, 17 sierpnia 1872;

„Z doliny św. Antoniego w Pieninach. Rysował z natury Wale-ryan Kryciński” – Kłosa, 6 grudnia 1877.

Ponadto dwie barwne ilustracje przedstawiają tradycyjne ubiory ludowe męskie i kobiece z okolic Szczawnicy.

¹⁴ T. Jabłońska, S. Sokołowicz, L. Majewski, Tatry. Fotografie Tatr i Zakopanego 1859–1914, BOSZ, Lesko [2005]

Niektóre ryciny wydawano w tzw. tekach, zawierających przedstawienia dotyczące wybranego tematu. Zbiór obejmuje kilka kart z unikatowej teki „Podhale w obrazach”, zawierającej reprodukcje akwareli Józefa Pieniążka, wydanej w latach 30. XX w. we Lwowie. Z kolei teka wydana w 1961 r., z cyklu *Ilustracja Szkolna – Regiony Polski*, prezentuje dziesięć ilustracji przedstawiających reprodukcje fotografii różnych miejsc w Pieninach.

POZOSTAŁA CZĘŚĆ ZBIORU KULTUROWEGO

Większość przedmiotów w tej części zbioru została przekazane w darze dla PPN przez osoby prywatne lub instytucje. Wyjątkiem są rękopisy, które zakupiono w warszawskim antykwariacie oraz większość map plastycznych, wykonanych na zlecenie przez specjalistyczne pracownie. Do zbiorów należą: rękopisy (2 szt.), rysunki, szkice, drzeworyty (4), obrazy (17), mapy plastyczne (6), pieczęcie (3), medale, znaczki, naszywki (25), numizmaty (1) oraz inne (2).

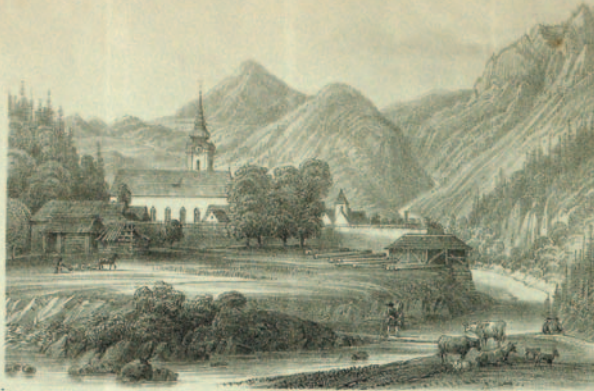
Dotychczas do **kolekcji rękopisów** pozyskano dwa eksponaty, z których jeden, niezwykle cenny pod względem historycznym, związany jest ze wspomnianym już wcześniej zasłużonym właścicielem Szczawnicy – Józefem Szalayem. Chcąc wykorzystać naturalne szczawnickie źródła, nawiązywał on kontakty z uczonymi celem wykonania analiz chemicznych źródlanej wody. W latach 50. XIX w., zaprzyjaźnił się z doktorem Józefem Dietlem – znanym popularyzatorem szczawnickiego uzdrowiska, jednym z twórców balneologii polskiej. Do zbiorów udało się pozyskać list Szalaya, adresowany właśnie do doktora Dietla, którego w nagłówku tytułuje „*Ważnie Wielmożny Rektorze Łaskawy Panie Dobrodzieju!*” (Fot. 5). List, datowany na dzień 18 kwietnia 1862 r., jest zaopatrzony w litografowany nagłówek przedstawiający „Widok Czerwonego Klasztoru niegdyś Kamedułów na wstępie do Pionin”, wykonany wg rysunku autora. List składa się z czterech stron tekstu i jest sygnowany jego podpisem. Treść zawiera między innymi opis działań, które doprowadziły do pozyskania przez szczawnicki zakład zdrojowy okolicznych terenów, co umożliwiło rozbudowę obiektu. Autor

pisze także o problemach z realizacją zaopatrzenia odbiorców w „*świeżą wodę szczawnicką*”, w którą „*udało mi się dotąd zaopatrzyć (...) składy w Krakowie u pana Jana Wentzla...*”.

Drugim eksponatem z tej kolekcji jest rękopis zakupiony w warszawskim antykwariacie, opisujący wycieczkę entomologiczną w rejon Pienin i Tatr. Wycieczkę odbyła grupa uczniów z Seminarium Nauczycielskiego w Lublinie w dniach 15–24 lipca 1924 r. Rękopis zajmuje 73-stronicowy zeszyt i zawiera opis wydarzeń podczas wędrowki, sporządzony przez jednego z opiekunów – nauczyciela Władysława Brydę, dyrektora tegoż seminarium. Znajdujemy w nim między innymi wierną charakterystykę wielu miejsc w Pieninach i na Spiszu z lat 20. XX w., a także bardzo żywy obraz zmagania entomologów podczas prób chwytania niepylaka apollo, obecnie zagrożonego i chronionego gatunku motyla.

Z **kolekcji rysunków i szkiców** na szczególną uwagę zasługują te wykonane przez Józefa Janosa – ludowego artystę z Dębna. Kolekcja składa się z sześciu szkiców wykonanych ołówkiem, z czego cztery przedstawiają projekty ornamentów, prawdopodobnie do kapliczki, a dwa pozostałe to przedstawienia twarzy: Chrystusa i zbójnika. Janos był rzeźbiarzem, jego rzeźby dekorują obecnie wystrój bądź otoczenie wielu kościołów na terenie Podhala i Pienin. Jego autorstwa jest między innymi rzeźba Męki Pańskiej stojąca przy kościele p.w. Wszystkich Świętych w Krościenku.

Kolekcja obrazów obejmuje przedstawienia o różnej tematyce, głównie sakralnej. Kilka z nich to współczesne, malowane na szkle przedstawienia świętych (Fot. 6). Pozostałe to typowe obrazy dewocyjne z lat 50 XX w., wśród których znajdują się chromolitografie, fotografie podkolorowywane i oleodruki. Wszystkie pochodzą ze Sromowiec Niżnych, a kupowała je miejscowa ludność zazwyczaj od wędrownych domokrażców tzw. „obraźników”, bądź na odpustach. Obecnie cztery obrazy prezentowane są na wystawie w Sromowcach, gdzie ozdabiają tzw. „święty kąć” izby mieszkalnej. W zbiorze znajdują się też obrazy olejne i akwarele, przedstawiające pienińskie krajobrazy. Ciekawym eksponatem jest portret Franciszka Koterby – legendarnego

Widok czerwonego Klasztoru między Kamedułów na wstępie do Pinin.

Chcicie Milmoimę, Kłobocki
i Tarkany, Panie Dobrodziej!

Obowiązuję się do obowiązków, zawieszając niniejszym listem elektora
Dobrodziej, o państwowym i sadem warnym i zastępcim dla i drożym dla
stronicy i chłopskiego przesyładzenia wymiany - czterech parceł
chłopskich - obciążających moją kulturalną drożość, za odpowiednią część
gruntu dworskiego - bliżej mi podać. Chcielibyśmy się albożem do
człchać - kiedy w naszym kraju panuje krowaści. i myślisz
niektórych parceł na rzecz zakładu - jomnie kilka kwadratów
łowi i samet owiec - których odebrał ad rzymskiej władzy, i
inne łowek - korzystając z czołowego spółkowania się, szare i chłopskie
parceł - przy tożsamości się - koni i innych reklamacyjnych, i
czy do tego komisarza - tych reklamacji - iż nie widziałem
moje u chłopskich - przekonując ich - że i wymiany owich parceł
za gród dworski - niemających - także, korzystając z nich

Fot. 5. List Józefa Szalaya do dr Józefa Dietla z 1862 r. (Fot. B. Kozik)

The letter from Józef Szalay to doctor Józef Dietl dating back to 1862. (Phot. B. Kozik)

Fot. 6. Obraz na szkle „Madonna Pienińska”, autor Anna Madeja – twórczyni ludowa ze Szczawnicy. (Fot. B. Kozik)
Glass painting “The Madonna of the Pieniny” by Anna Madeja – local artist from Szczawnica. (Phot. B. Kozik)

kuriera AK z Krościenka, wykonany współcześnie haftem krzyżkowym na jedwabiu. Uwagę zwraca także przedwojenny witraż przedstawiający ruiny zamku w Czorsztynie, obecnie ekspozycyjny w zamkowym lapidarium.

Część eksponatów z kolekcji rękopisów i obrazów wymaga przeprowadzenia zabiegów konserwatorskich. W 2007 r. zawarto umowę na wykonanie takich prac z mgr Marią Manną – pracownikiem Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków i konserwatorem dzieł sztuki, specjalizującym się w zabezpieczaniu papieru. Konserwacji poddano wówczas kilka obrazów oraz list Józefa Szalaya.

Modele map plastycznych eksponowane są w pawilonach wystawowych. Według zapisu w Kronice PPN, najstarszy model terenu powstał podczas wakacji 1937 r., a wykonali go dwaj studenci prawa. Ta najstarsza mapa stanowiła część ekspozycji muzeum ówczesnego parku narodowego i jeszcze w latach 60. była jego „prawdziwą atrakcją”.¹⁵ Przetrwiała czas okupacji pozostawiona na miejscu, ze względu na swój ciężar i rozmiary. Można ją obecnie zobaczyć odnowioną w pawilonie wystawowym w Czorsztynie. Z lat 50. pochodzi kolejny model terenu, wykonany z gipsu, przekazany w darze dla PPN przez p. Mieczysława Bogaczyka – artystę plastyka z Nowego Sącza. Pozostałe modele pochodzą z lat późniejszych.

Wśród kilku **pieczęci** najciekawszą wydaje się podrobiona drewniana pieczęć do cechowania drewna.

Kolekcja medali okolicznościowych, znaczków i naszywek gromadzi eksponaty okolicznościowe, wyprodukowane jako pamiątki na różne okazje przez instytucje związane z Pieninami. Kilka eksponatów z tej grupy pochodzi ze słowackiego parku narodowego.

Numizmaty reprezentuje jedna srebrna moneta o nominale 500 koron słowackich z wizerunkiem motyla i napisem „Pieninsky narodny park”. Należy jednak zaznaczyć, że w niniejszym artykule opisano już kolekcję monet, pochodzących

z wykopalisk na zamku w Czorsztynie. Wspomniane monety nie zostały jednak jeszcze wpisane do ewidencji zbioru kulturowego PPN, podobnie do pozostałych materiałów archeologicznych.

Do pozostałej części zbioru zaliczono tablice informacyjne, związane z historią samego PPN. Jedna z nich ostrzega turystów przed żmijami, druga to pamiątkowa tablica opatrzona napisem: „Pieniński Park Narodowy. Muzeum przyrodnicze.”

Powyższa charakterystyka zbioru kulturowego gromadzonego w Pienińskim Parku Narodowym ma na celu przede wszystkim przedstawienie jego stanu w chwili obecnej. Mamy nadzieję, że nasze starania pomogą zachować dla przyszłych pokoleń kulturę ludową mieszkańców Pienin.

PODZIĘKOWANIA. Składam serdeczne podziękowania pani mgr Marii Załuskiej za pomoc w przygotowaniu niniejszego artykułu.

SUMMARY

The collection of the Pieniny National Park contains artefacts from both the Pieniny culture and neighbouring ethnographic regions. The Park's efforts are aimed at preserving and opening the collection to the public as well as retaining a memory of folk culture for future generations.

The tradition of collecting items dates back to 1937, when the Nature Museum of the Pieniny National Park, presenting both nature and ethnographic material, was launched. During the Second World War, a great part of the collection was reported missing, after some attempts to hide the items in a safe place. Unfortunately, there are no reports available from that period, documenting the prewar collection. In 1986, the Park started again to organize the collection of artefacts related to the Pieniny region and the culture of the neighbouring areas. Nowadays, there is no museum open to the public presenting the cultural resources. However, the collection is available to watch through the net of exhibitions in the Park's pavilions.

In April 2010, the Park's collection contained 490 items, which had been acquired through donations and purchase. The collection is divided

¹⁵ J.M. Zaremba, *Kronika Pienińskiego Parku Narodowego. Tom I. Od początku istnienia do 1961, Pieniński Park Narodowy, Krościenko n.D. 1961, ss. 69–75.*

into three parts: ethnographic, archaeological and the part including graphics. All items, except for the ones currently presented at exhibitions, are stored in the Park's Headquarters, in an air-conditioned warehouse specially designated for storing exhibits. The artefacts are arranged on sliding shelves to protect them from dust and exposure to the sunlight.

The greatest part of the cultural collection comprises various ethnographic materials (367 objects). Most of them were donated by local people with the finest examples being those originating from Chochołów and Sromowce Niżne.

The ethnographic collection is divided into six groups related to various spheres of life: activities associated with farming, (Phot. 1), transport, rafting and hunting, craft (Phot. 2), interior of a house, preparation and storage of food, hygiene and garments. The richest ethnographic collection of materials, acquired from Mrs. Stefania Baszak, can be admired at the exhibition in the Park's pavilion in Sromowce Niżne. The newly-

acquired items are often in poor condition and require major conservation work. The objects which are in the worst state are restored in cooperation with the employees of the Nowy Sącz District Museum.

Among the cultural resources the second most numerous are archaeological materials, gathered during the excavation works at Czorsztyn castle (1965–1977) (Phot. 3) and Pieniny castle (1977–1978). The archaeological materials are collected in 156 boxes and waiting to be examined and documented.

The third part of the collection covers graphics (63 items): lithographs (Phot. 4), photogravures, photo-offset printings as well as various illustrations (prints from newspapers dating back to 19th century or component parts of illustrated albums).

The last part of the collection contains 60 items, including: manuscripts (Phot. 5), drawings, sketches, xylographs, paintings (Phot. 6), relief maps, medals, stamps, decorative tabs as well as numismatists.